

Т.М. САКУН

СЕМАНТЫЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ ІНШАМОЎНЫХ СЛОЎ У БЕЛАРУСКОЙ ПЕРЫЁДЫЦЫ 20-30-х гг. XX ст.

Рассматривается семантическая адаптация иноязычной лексики в белорусской периодике 20-30-х гг. XX в. В зависимости от результатов семантического освоения, выявленных путем сопоставления семантики заимствований в 1920-1930-е гг. и современной, выделены заимствования с изменениями и без них в семантике.

The article is devoted to the semantic adoption of the borrowings in the 20-30th years in the Belarusian periodical press. These borrowings are divided into two groups: with semantic changes and without semantic changes (as compared with the semantics of these borrowings in the end of XX century).

Семантычная адаптацыя - працэс уваходжання іншамоўных слоў у сістэму мовы-рэцэптара - звязваецца са зменамі ў змесце этымона на новай моўнай глебе: узнікненнем новых самастойных значэнняў і стратай некаторых, звычайна больш вузкіх, развіццём розных адценняў аднаго і таго ж значэння. Беларускімі мовазнаўцамі праведзены даследаванні па семантычнай адаптацыі запазычанняў у старабеларускай мове (Булыка 1980) і беларускай мове пачатку XX ст. (Гапоненка 2005), запазычанай лексікі грэка-лацінскага паходжання (Станкевіч 1975), іншамоўнай лексікі ў народнай мове (Станкевіч 1996), англіцызмаў (Воробьева 2003), галіцызмаў (Мальцева 2004) і інш.

Фактычным матэрыялам для нашага даследавання паслужылі 311 гласіраваных іншамоўных лексічных адзінак, якія былі зафіксаваны на старонках беларускіх перыядычных выданняў 1920-1930-х гг. у некалькіх кантэкстах ці абазначалі выключна новыя паняцці. Іншамоўныя лексемы можна размеркаваць па дзвюх тупах у залежнасці ад вынікаў семантычнай адаптацыі, выяўленых шляхам супастаўлення лексічных значэнняў, актуалізаваных у 1920-1930-я гг., і семантычнага аб'ёму, зафіксаванага ў лексікаграфічных крыніцах канца XX ст.

1. Іншамоўныя словы, семантычная адаптацыя якіх завяршылася ў 20-30-х гг. XX ст. Семантычны аб'ём гэтых лексем у 20-30-я гг. і ў канцы XX ст. супадае. У дадзенай групе слоў налічваецца 174 запазычаныя лексічныя адзінкі: *авіяцыя, арбітраж, анексія, генеральны, дэнансаваць, інтэрв'ю, канвенцыя, картэль, кворум, намінальны, парафіраваць, прэзентыўны, ратыфікацыя, санкцыя, сіндыкат, траст, эвентуальны, экспансія* і інш. Прыкладзём прыклады семантычнай адаптацыі шляхам гласіравання адназначных і мнагазначных іншамоўных слоў.

Рэванш - 'адплата за паражэнне, няўдачу, пройгрыш, а таксама барацьба з мэтай узяць верх над ранейшым пераможцам' (СІС-II, с 310)- *не зра-чэцца ідзі рэваншу (адплаты)* (СП-24, № 14); *выракся ідзі рэваншу (адам-*

шчэньня) (НП-27, № 25); *рыхтуюцца да „рэваншу“* (вайны для адабрання назад страчанага) (Г/п-28, № 10); *вырачэньне Нямецчыны ўсякай думкі „рэваншу“* (помсты за паражэньне ды імкненьне да адабрання сваіх былых зямель шляхам новай вайны) (С/п-28, № 5).

Іпатэка - 1) 'заклад нерухомай маёмасці (пераважна зямлі, будынкаў) для атрымання пазыкі, а таксама пазыка пад заклад маёмасці'; 2) 'пазыковае пасведчанне аб закладзе нерухомай маёмасці, якое выдаецца банкам пазычальніку' (СІС-I, с 546) - 1) *залегласьці, забяспечаныя гіпотэкай (залогам нярухомасьці)* (РК-33, № 15); 2) *надзяліць кожнага селяніна гіпотэкаю (дакумэнтальнымі даводамі аб праве ўласнасці да таго „шнурка“ зямлі, які ў яго ёсьць)* (СН-27, № 23). Як бачым, у абодвух выпадках асноўныя семантычныя кампаненты глос 1920-1930-х гг. і слоўнікавых дэфініцый канца ХХ ст. супадаюць.

Семантычная адаптацыя найбольш ужывальных у перыёдыцы 1920-1930-х гг. іншамойных слоў працягвалася шляхам гласіравання ўвесь гэты перыяд: **ратыфікацыя** (*зацвёрджаньне*) *японска-расейскай умовы японскім парлямантам* (БД-25, № 15); *каб сарваць ратыфікацыю (зацвёрджаньне) савецка-французскага дагавора* (К-т-36, № 3). Параўнаем: **Ратыфікацыя** - 'зацвёрджанне органамі вышэйшай дзяржаўнай улады міжнароднага дагавору, заключанага ўпаўнаважанымі прадстаўнікамі дзяржаў' (СІС-II, с. 292).

Паскоранымі тэмпамі адбывалася семантычнае асваенне іншамойных слоў, якія абазначалі канкрэтныя прадметы рэчаіснасці, тыпу **камбайн**, **парашут**, **тралейбус**, - праз параўнанне з ужо вядомымі рэчамі. Названыя іншамойныя лексемы спачатку ўжываліся пры апісанні замежных рэалій: *Лятун Грэйк (...) выскачыў з аэраплана на парашуце (апарат накіталт парасона)* (НП-27, № 28); параўн.: 'прыстасаванне ў выглядзе вялікага парасона для спуску чалавека або грузу з самалёта' (СІС-II, с 169). У хуткім часе паняцці, якія абазначалі гэтыя лексемы, станавіліся часткай нашай рэчаіснасці: *савецкі лятун Еўсееў, спэцыяліст па канструкцыі так званых парашутаў (асаблівы „парасон“, з якім у выпадку катастрофы лятун скача з аэраплана і спускаецца павольна на зямлю)* (РК-33, № 21). *Нядаўна ў Маскве адкрыт рэйс тралейбусага руху. Тролейбус - гэта камбінацыя трамвая і аўтабуса, ідзе ён па вуліцы без рэек* (43-33, № 256); параўн.: 'гарадская пасажырская бязрэйкавая машына, якая прыводзіцца ў рух электрычным рухавіком, што бярэ энергію ад двух правоў' (СІС-II, с 467).

Іншамойнае слова **камбайн** - 'складаная машына, якая адначасова выконвае некалькі розных аперацый' (СІС-I, с 574) - з'явілася на старонках беларускага друку ў канцы 1920-х гг.: *На палёх Аўстраліі, Аргентыны і Злучных Штатаў Амэрыкі маюць зараз шырокае ўжываньне звыш-трактары з унівэрсальнай уборачнай машынай. Яны называюцца «камбайнамі». Камбайн - гэта цэлая палявая фабрыка, якая дасягае амаль поўнай мэханізацыі пры зборцы і апрацоўцы ўраджаю* (Зв.-28, № 160). Да сярэдзіны 30-х гадоў іншамойная лексема суправаджалася тлумачэннямі, якія ўяўлялі сабой дакладную дэфініцыю: *Сацыялістычны горад ужо настолькі развіў прамысловасць, што можа даць сельскай гаспадарцы (...) 200 тыс. камбайнаў. Зноска: Сельска-гаспадарчая складаная машына, якая адначасна жнец, малоціць, ачышчае і ссыпае ў мяшкі* (М/к-30, № 1); *на курсах (...) комбайнераў (комбайн - гэта машына, якая адначасна жне і малоціць)* (В/СССР-34, сш. 10). Семантычная адаптацыя слова **камбайн** завяршылася ў 30-я гг. ХХ ст. (ЭСБМ-4, с. 220).

Да гэтай групы іншамойнай лексікі адносім таксама паўторныя, старабеларускія запазычанні, семантычны аб'ём якіх застаецца нязменным ад моманту іх першага ўваходжаньня ў беларускую мову і да канца ХХ ст.: *аргумент, кааперацыя, кампраміс, канфедэрацыя, лакальны, пакт, субсідыя, тарыф, трактат*. Так, слова **пакт** у старабеларускай мове мела

значэнне 'дагавор' (ДЗБМ, с 234), у 20-30-я гг. яно ўдакладнялася як 'дагавор, умова, угавор', а ў слоўніку канца ХХ ст. - 'міжнародны дагавор, пагадненне' (СІС-II, с. 143).

2. Іншамоўныя словы, семантычная адаптацыя якіх не завяршылася ў 20-30-х гг. ХХ ст. Семантыка гэтых лексем у 1920-1930-я гг. і ў канцы ХХ ст. не супадае. Названую групу слоў складаюць 137 запазычанняў. У сваю чаргу з іх ліку мэтазгодна вылучыць дзве падгрупы: словы з выразным (90 адзінак) і невыразным (47 адзінак) семантычным аб'ёмам у узусе 1920-1930-х гг. Выразнасць або невыразнасць лексічных значэнняў залежыць ад колькасных (наяўнасць некалькіх словаўжыванняў) і якасных (наяўнасць разгорнутых тлумачэнняў) паказчыкаў фіксацыі.

Пры вызначэнні выразнасці іншамоўнага слова браліся пад увагу частотнасць ужывання лексемы і несупярэчлівасць тлумачэнняў, іх адэкватнасць названаму паняццю. Чым часцей новае іншамоўнае слова ўжываецца на старонках перыядычных выданняў, тым хутчэй выкрышталізоўваецца яго поўны семантычны аб'ём. Выяўленыя кантэксты з'яўляюцца падставай для разгляду зрухаў і змен у семантыцы іншамоўнай лексемы.

Словы з невыразным семантычным аб'ёмам маюць пры сабе недакладныя тлумачэнні вельмі агульнага характару, часам памылковыя, у глосах выкарыстоўваюцца ў якасці асноўных словы, што не з'яўляюцца сінонімамі. Пры акрэсленні лексічнага значэння часта ўлічваецца толькі адзін кампанент, семантычны аб'ём вызначаецца для кожнага асобнага словаўжывання.

2.1. Разгледзім некалькі прыкладаў іншамоўных слоў першай падгрупы.

Інтэрвенцыя - 'узброенае ўмяшанне адной ці некалькіх дзяржаў ва ўнутраныя справы другой дзяржавы з мэтай задушэння рэвалюцыі, захопу тэрыторыі, устанавлення свайго панавання і інш.' (СІС-I, с 538) або 'агрэсіўнае ўмяшанне адной або некалькіх дзяржаў, звычайна ўзброенае, ва ўнутраныя справы другой дзяржавы' (ТСБЛМ, с. 258).

У публіцыстыцы 20-х гг. ХХ ст. названае запазычанне ўжывалася ў значэннях: 1) 'палітычнае ўмяшанне': *быццам згадзілася на інтэрвенцыю (ўмяшачельства) ў расейскія справы і Амэрыка* (НВ-27, № 3); 2) 'ваеннае ўмяшанне, нападзенне': *агітаваць за новую аружную інтэрвенцыю (паход)* (БД-25, № 14); *спробу ваеннай інтэрвенцыі (нападу)* (Н/спр.-26, №9); *новай інтэрвенцыі (аружнага ўмяшачельства)* (НП-27, №17); 3) 'пасрэдніцтва': *інтэрвенцыя (пасярэдніцтва) Амэрыкі ў кітайскіх справах* (СН-27, № 19); 4) 'афіцыйны запыт': (пасол) *зрабіў інтэрвенцыю (запытаньне)* (Г/п-28, № 3); 5) 'уступленне, выбравіў на пасаду; знаходжанне на пасадзе': *паліцыя ў часе маеі інтэрвенцыі ў Делегата Ураду ўчыніла сказанае пагвалчэньне права* (ЖБ-25, № 14); *пачалася інтэрвенцыя польскага інспэктара, які ня вельмі рупіўся аб беларускай школе, пераносячы ўсю ўвагу выключна на польскае школьніцтва* (БН-25, № 7); 6) 'ўмяшанне ўладных структур': *...Апошнімі днямі бастуючыя работнікі не дапусьцілі да вывазу з фабрыкі гатовага матарыялу. Трэба спадзявацца, што тут не абыдзеца без „інтэрвенцыяў“ (улады)* (Д/п-28, № 3); 7) 'ўмяшанне ў абарот капіталу на міжнародных валютных біржах': *катастрафічнае змяншэньне колькасці абароту златага, масы якога патрэбны заўсёды Польскаму Банку для сталай „інтэрвенцыі“ на біржах усяго сьвету - дзеля яго абароны* (ЖБ-25, № 9).

Першае і другое значэнні суадносяцца з семантычным аб'ёмам, зафіксаваным у беларускіх слоўніках канца ХХ ст. Гэта семантычныя адценні ў межах асноўнага значэння 'агрэсіўнае ўмяшанне'. Іншыя значэнні не захаваліся ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Трэцяе і шостае ўзніклі пад уплывам польскай мовы, у якой слова *interwencja* мае значэнні: 1. 'інтэрвенцыя; ўмяшанне', у тым ліку і 'меры, прынятыя паліцыяй'; 2. 'ўмяшанне, пасрэдніцтва' (ПРС-I, с 278). Чацвёртае значэнне дакладна адпавядае

семантыцы іншамоўнага слова **інтэрпеляцыя**, якое часта ўжывалася на старонках беларускай перыёдыкі 20-х гг. Параўн.: *інтэрпэляцыя* (запрос) *паслоў* (ВС-23, № 19); *камуністычнымі дэпутатамі сойму была пададзена інтэрпэляцыя* (запытаньне) (СБ-24, № 288). Ва ўмовах адначасовага і актыўнага працякання працэсаў запазычвання і асваення іншамоўнай лексікі (ГЛБМ, с 273) не выключаецца ўплыў лексемы **інтэрпеляцыя** на другое лацінскае слова **інтэрвенцыя**. Пятае значэнне ўзыходзіць да лексічнага значэння лацінскага **interventus** - 'прыход, прыбыванне пад час чаго-небудзь, прыбыццё, умяшанне' (ЛРС, с 449). Сёмае значэнне можна лічыць кантэкстуальным, паколькі зафіксаваны адзінкавы выпадак падобнага словаўжывання.

Канвеер - 'устройства для бесперапыннага перамяшчэння вырабаў пры іх апрацоўцы ад адной аперацыі да другой або для транспарціроўкі грузаў, па канвееры - ад аднаго да другога' (СІС-I, с 586) - *рабочыя ліцейнага канвеера чыгунна-ліцейнага цэха рэзка павысілі прадукцыйнасць працы* (К-т-35, № 227).

У 1930-я гг. гэта слова абазначае яшчэ і 'спосаб працяглага допыту без перапынку': *Новы спосаб называецца „конвэйерам”. Гэта слова англійскае, абазначае: пераношчык, падавальнік і - ашуканец (!). Але, як тэхнічны тэрмін, яно запазычана з фордаўскіх аўтамабільных фабрыкаў, дзе так завецца вялізарнай даўжыні пас, па якім павольна прасоўваецца перад рознымі групамі работнікаў розныя часткі аўтамабілю, падлягаючыя чарговай апрацоўцы. Вось-жа новы спосаб Запросу, названы агентамі Г.П.У. „конвэйерам”, адбываецца так. Чарговую ахвяру Г.П.У. дапрашываюць па 2 сьледчыя, якія змяняюцца кожную гадзну новай парай, але „баданьне” ахвяры ідзе бяспынна гадзіна за гадзінай, дзень і ноч, суткі, другія, трэція...* (БЗ-32, № 23). Запазычанне з англійскай мовы (*conveyor*) **канвеер** тут выступав уласна як слоўнікавы артыкул, у якім ёсць указанне на паходжанне, пералічаны ўсе значэнні іншамоўнага слова: 1) 'пераносчык', 2) 'падавальнік', 3) 'ашуканец', 4) тэхнічны тэрмін - у форме рагорнутага апісання, 5) 'новы спосаб допыту'.

Заўважым, што значэнне 'ашуканец' не зафіксавана ў слоўніку сучаснай англійскай мовы, а значэнне 'спосаб працяглага допыту без перапынку' - у лексікаграфічных даведніках сучаснай беларускай мовы. Англійскае слова **conveyor** абазначае, як вядома, тэхнічны тэрмін 'транспарцёр, канвеер', мае значэнне 'разносчык, перавозчык', а таксама называв 'асобу, якая перадае (каму-небудзь) нерухомасць' (АРС-I, с. 306). Згаданае ж вышэй значэнне 'ашуканец', можна меркаваць, паходзіць ад дзеяслова **to steal** (красці) - устарэлага (archaic) значэння дзеяслова **convey** (CED, с. 348).

Семантычны складнік, што аб'ядноўвае абодва лексічныя значэнні (зафіксаванае прамое і незафіксаванае пераноснае) іншамоўнай адзінкі, на аснове якога і ўзнікла пераноснае, - гэта 'няспыннасць дзеяння'. Слова **канвеер** запазычана праз пасрэдніцтва рускай мовы, якая ў сваю чаргу запазычыла яго з англійскай у 1930-я гг. XX ст. (ЭСБМ-4, с 235-236). Адзначым, што семантычная адаптацыя гэтага слова адбывалася надзвычай хутка. У перыядычным друку 1930-х гг. яно ўжывалася без тлумачэнняў не толькі ў сваім прамым значэнні, але часта выступала ў складзе ўстойлівых зваротаў, штампай: *канвэерам чырвоных абозаў* (СБ-31, № 243); *бюракрытычны канвэер* (СБ-32, № 183); *канвеер безадказнасці* (Зв.-34, № 104).

Пацыфікацыя - 'падаўленне карнымі мерамі паўстання народнага хвалявання' (СІС-II, с 183). - *Праведзеная «пацыфікацыя» (усмірэнне) на Заходняй Украіне перакінула ў Заходнюю Беларусь і нават у каранную Польшчу. Пагромы, зьдзекі, катаваньні і забойствы уведзены ў сыстэму. Цэлыя вёскі знішчаны карнымі атрадамі...* (СБ-31, № 108); *назаўтра пасля так зв. „пацыфікацыі” (хваля нячужаных ваенна-паліцэйскіх рэпрэсіяў у Галічыне)* (БЗ-31, № 20). У перыёдыцы 1920-х гг. намі выяўлена і больш

агульнае значэнне, якое ўзыходзіць да этымона (лац. *pacificatio* = уціхаміранне), - 'міратворчая палітыка': *Як цвёрдзіць з захапленнем узмацаваўшаяся рэакцыя ў Эўропе, у апошняй яўна адбываецца "пацыфікацыя" (ўміратварэнне)...* (БД-25, № 35); *асаблівая апека над войскам вельмі некарысна гаворыць аб пацыфікацыі (мірнасьці) Польшчы* (СН-26, № 28); *вялікі поступ у справе пацыфікацыі (супакою) Эўропы* (СН-26, № 46); *у справе пацыфікацыі (супакоіваньня) усходу Эўропы* (СН-27, № 32).

У заходнебеларускім друку слова **пацыфікацыя** ўжывалася ў пераносным значэнні - 'прымяненне выключных мер у дачыненні да мірнага насельніцтва, якое заяўляе аб сваіх нацыянальных правах': *...гэты ўрад дае беларусам і ўкраінцам магчымасьць падаваць школьныя дэкларацыі, але за тое, што нехта адважыцца склікаць двух-трох людзей, дык яго садзяць у вастрог на тэй падставе, што на дзеле існуе вынятковы стан. Вось, гэта называецца "пацыфікацыя крэсаў"...* (БД-25, № 34), а таксама мела кантэкстуальнае пераноснае значэнне - 'навядзенае парадку паліцэйскімі метадамі': *праводзіў „пацыфікацыю“ гімназіі пры помачы паліцыі* (НВ-36, № 7). Значыць, семантычны аб'ём запазычання **пацыфікацыя** ў узусе 1920-1930-х гг. быў больш шырокі, чым зафіксаваны ў слоўніках канца ХХ ст.

На старонках беларускай перыёдыкі 1920-х гг. актуалізавалася лексічнае значэнне іншамоўнай адзінкі **кансультацыя** - 'прытулак і лячэбніца для дзяцей': *Увесну трэба адчыніць яслі; адчыніць кансультацыю (кансультацыя - гэта дзіцячая лячэбніца)* (БВ-24, № 82); *адчыненыя ясьляў у кожным раёне, таксама й кансультацый (дзіцячых прытулкаў і лячэбніц)* (БВ-25, № 32). Адбылося ўдакладненне і спецыялізацыя больш агульнага значэння слова **кансультацыя** - 'установа'. Параўн.: *установа*, якая аказвае дапамогу насельніцтву парадамі спецыялістаў па якіх-н. пытаннях' (ТСБЛМ, с. 273).

Мемарыял - 1) 'манументальнае скульптурнае збудаванне-помнік для ўвекавечання памяці аб якой-н. падзеі'; 2) уст. 'запіскі, дзённік; кніга для запісу гандлёвых аперацый'; 3) 'спартыўнае спаборніцтва ў памяць выдатных спартсменаў' (СІС-II, с. 53). У перыёдыцы 1920-х гг. іншамоўнае слова ўжывалася ў значэнні 'афіцыйная заява': *Турэцкі пасол у Лёндане падаў англійскаму ўраду мэмарыял (запіску), у якім Турцыя заяўляе, што (...) гатова мірна паразумецца з Англіяй і разьмежаваць узаемныя гаспадарчыя інтарэсы ў Мосулю* (БН-26, № 4); *злучаныя саюзы шынкароў у Польшчы зьвярнуліся да ўраду з мэмарыялам (прапазыцыяй), каб аддаць ім у арэнду на 20 гадоў сьпіртавы манаполь* (СН-26, № 4). Ужыванне лексемы **мемарыял** з такім значэннем тлумачыцца пасрэдняцтвам пры запазычванні польскай мовы, дзе **memorial** - гэта, акрамя іншых значэнняў, і 'дакладная запіска' (ПРС-I, с. 435).

Названая падгрупа (словы з выразным семантычным аб'ёмам) іншамоўнай лексікі з незавершанай семантычнай адаптацыяй уключае таксама старабеларускія запазычанні: *дэкларацыя, дэпазіт, мандат, пасэсія, унія*. Разгледзім некалькі прыкладаў.

Дэпазіт - 'грошы або каштоўныя паперы, якія ўносяцца на зберажэнне ў крэдытную ўстанову (...) з правам атрымаць іх назад' (СІС-I, с. 478). У 1920-я гг. запазычанне ўжывалася ў значэнні 'банкаўскі ўклад': *Што датычыць дэпазітаў (укладаў) у банках, дык можна і далей рабіць гэтыя ўклады ў якой-хоч загранічнай валюце* (БН-25, № 11). Аднак слова гэта вядома было яшчэ ў старабеларускай мове як 'рэч, аддадзеная на захаванне; казнасховішча' (ДЗБМ, с. 92). На працягу гісторыі мовы адбывалася ўдакладненне паняцця: 'каштоўная рэч, казнасховішча' (у старабеларускай мове) - 'уклад У банку' (у 1920-я гг.) - 'грошы або каштоўныя паперы ў крэдытнай ўстанове' (канец ХХ ст.).

Унія - 1) 'аб'яднанне дзвюх або некалькіх дзяржаў пад уладай аднаго манарха'; 2) 'аб'яднанне праваслаўнай і каталіцкай цэркваў...'; 3) 'назва розных

адміністрацыйных міжнародных саюзаў' (СІС-II, с 528). У 1920-1930-я гг. у беларускай перыёдыцы лацінская лексема **унія** ўжываецца як 'адміністрацыйнае аб'яднанне на падставе мытнай дамоўленасці': *на ўмовы ў справе мытнай вуніі (аб'яднаньня)* (СН-27, № 9) і 'палітычны саюз дзяржаў': *аб праект стварэння сярэдня зўрапэйскага аб'яднаньня дзяржаваў (уніі)-у складзе Малай Антанты, Аўстрыі і Нямеччыны* (Д/п-28, № 3); *на толькі што абдыўшайся ў Гаваньне канферэнцыі т. зв. „Усеамерыканскай Уніі“ (аб'яднаньня ўсіх дзяржаваў абедзвюх Амэрык - Паўночнай і Паўднёвай (і „Сярэдняй“))* (С/П-28, № 4). Адбылося ўдакладненне асноўнага значэння 'аб'яднанне', зафіксаванага яшчэ ў старабеларускай мове (ДЗБМ, с 330).

2.2. Другая падгрупа (словы з невыразным семантычным аб'ёмам) складаецца з такіх іншамоўных слоў, як *агрэман, ануітэт, бонус, брудэргаўз, дывідэнд, дэвальвацыя, дэвізы, дэмарш, кансорцыум, планёр, пушбол, тарнада, тэлевізар* і г. д. Семантычную адаптацыю іншамоўных лексем гэтай падгрупы прасочым на прыкладзе запазычанняў **лакаут** і **метрапалітэн**, якія вызначаліся няўстойлівасцю семантыкі, і слова прасперыты, што ў першай палове 1930-х гг. успрымалася ў якасці экзатызма.

Слова **лакаут** - 'закрыццё прадпрыемства і масавае звальненне рабочых як сродак барацьбы з іх патрабаваннямі' (ТСБЛМ, с 312) - на старонках тагачасных перыядычных выданняў служыла для апісання як замежных рэалій, так і блізкай заходняму беларусу польскай рэчаіснасці: *Барацьба паміж работнікамі і працадаўцамі расьце і пашыраецца. На забастоўкі апошнія адказваюць масавымі лёкаўтамі (выкіданнем з працы)...* (ГБ(В)-24, № 15); *уласнікі капальняў змовіліся ня браць удзелу ў нарадах польскага ўраду і абвясціць лёкаўт (звальненне рабочых)* (СБ-26, № 45); *нарвэскімі купцамі (...) аб'яўлен лёкаут (нешта накшталт забастоўкі з боку прадпрыемстваў)* (В/п-28, № 3); *пачаўся лёкаут (разьлік) (...) тэкстыльшчыкаў* (Зв.-29, № 175); *уласнікі гасцініц, кафэ і рэстаранаў вымушаны былі адмовіцца ад прынятага імі рашэння абвясціць (...) лакаут (закрыццё прадпрыемства)* (Зв.-37, № 153). З двух асноўных семантычных кампанентаў - 'закрыццё прадпрыемства' і 'звальненне рабочых' - у мове беларускай перыёдыкі 1920-1930-х гг. актуалізуецца пераважна другі. І толькі ў некалькіх кантэкстах зафіксавана поўная семантыка слова: *Лёкаут -гэта часовае зачыненне фабрыкантамі фабрык і звальненне рабочых, фабрыканты робяць гэта для змаганьня з рабочымі* (БВ-27, № 45); *калі і ў вышэйшай камісіі не ўдавалася дамагчыся „мірнага“ вырашэння канфлікту, рабочыя мелі права распачаць забастоўку, ці прадпрыёмцы-лёкаут (зачыненне прадпрыемстваў і масавае звальненне рабочых)* (СБ-28, № 160). Шматлікія фіксацыі гэтага запазычання з няпоўным лексічным аб'ёмам даюць падставу адносіць слова да трупы з невыразнай семантыкай.

Па-рознаму тлумачылася і слова **метрапалітэн** - 'гарадская падземная электрычная чыгунка' (СІС-II, с 64). У перыядычным друку 1920-1930-х гг. лексічнае значэнне гэтага іншамоўнага слова фарміравалася шляхам параўнання новага прадмета рэчаіснасці з ужо вядомымі паняццямі «чыгунка», «трамвай» і «дарога»: *дырэкцыя лёнданскага мэтрапалітэну (падземная чыгунка)* (СБ-26, № 109); *мэтрополітэн (падземны трамвай)* (В/СССР-34, сш. 11), *мэтрапалітэн (электрычная падземная дарога)* (В/СССР-35, сш. 13). Як відаць з ілюстрацыйнага матэрыялу, метрапалітэнам называлі не толькі падземную электрычную дарогу, але і транспартны сродак, які рухаўся па ёй. У гэтым выпадку падставай для аднясення слова **метрапалітэн** да падгрупы з невыразным семантычным аб'ёмам з'яўляецца недакладнасць тлумачэння.

Іншамоўнае слова **прасперыты** - 'фаза ў цыклічным развіцці капіталістычнай гаспадаркі, якая характарызуецца ўздымам эканомікі' (СІС-II, с 245)- тлумачылася шляхам літаральнага перакладу этымона (англ. prosperity = працвітання): *блізкі зарніцы новага «прасперыці» (росквіту)* (Зв.-32, № 189);

асаблівым дасягненнем перыяду „*проспэрыты*“ (працвітаньня) у ПАЗШ (Ч/п-33, № 13). Разуменню ўсяго лексічнага аб'ёму слова перашкаджае вельмі агульны характар глос.

3. Высновы. Семантычная адаптацыя іншамоўных слоў на старонках беларускамоўных перыядычных выданняў 1920-1930-х г. адбывалася шляхам гласіравання. З зафіксаваных 311 неадаптаваных напачатку іншамоўных лексем 55,9 % слоў завяршылі сваю семантычную адаптацыю ў гэты перыяд. Семантычнае асваенне 44,1 % іншамоўных адзінак працягвалася: 63,5 % гэтых лексем мелі змены ў семантыцы (пашырэнне вядомых значэнняў, іх абагульненне і ўдакладненне, развіццё пераносных значэнняў, у тым ліку і кантэкстуальных, семантычныя зрухі і страта некаторых значэнняў), а 36,5 % іншамоўных слоў вызначаліся невыразным семантычным аб'ёмам. Змены ў семантыцы іншамоўных лексем абумоўлены асаблівасцямі іх функцыянавання ў беларускай мове ў адпаведны перыяд.

Скарачэнні

Газеты: **БВ** - Беларуская веска. **БД** - Беларуская доля. **БЗ** - Беларускі звон, БН - Беларуская ніва. **ВС** - Вольны сцяг; **В/СССР** - Весткі з СССР. В/п - Воля працы; **ГБ(В)** - Голас беларуса. Г/п - Голас працы; Д/п - Доля працы; ЖБ - Жыццё беларуса: Зв. - Звязда; К-т - Камуніст. М/к - Малады камуніст; НВ - Наша воля. НП - Наша праўда. **Н/спр.** - Наша справа; РК - Родны край, **СБ** - Савецкая Беларусь. СН - Сялянская ніва", **СП** - Сялянская праўда; **С/П** - Сіла працы. С/п - Сцяг працы. 43 - Чырвоная змена. Ч/п - Чырвонаармейская праўда.

АРС - Большой англо-русский словарь: В 2 т. / Сост. Н.Н. Амосова, Ю.Д. Апресян, И.Р. Гальперин и др. М., 1979. Т. 1. **ГЛБМ** - Гістарычная лексікалогія беларускай мовы / Рэд. А.Я. Баханькоў, А.І. Жураўскі, М.Р. Суднік. Мн., 1970: **ДЗБМ** - Булыка А.М. Даўнія запазычаныя беларускай мовы. Мн., 1972. **ЛРС** - Латинско-русский словарь / Авт.-сост. К.А. Тананушко. Мн., 2005; **ПРС** - Д. Гессен, Р. Стыпула. Большой польско-русский словарь: В 2 т. М., 1979. Т. 1. **СІС** - Булыка А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2 т. Мн., 1999. **ТСБЛМ** - Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1999. **ЭСБМ** - Этымалагічны слоўнік беларускай мовы [Выданне працягваецца]. Мн., 1988. Т. 4. **СЕД** - Collins English Dictionary. Fifth Edition 2000.

ЛІТАРАТУРА

- Булыка А.М. Лексічныя запазычаныя ў беларускай мове XIV-XVIII стст. Мн., 1980.
- Воробьёва С.В. Системно-структурныя пераабразаванні семантыкі слова ў працэсе лексічнага заімавання (На матэрыяле найноўшых англіцызмаў у рускім мове): Діс. ... канд. філал. навук. Мн., 2003.
- Гапоненка І.А. Семантычнае асваенне запазычанняў у беларускай мове пачатку ХХ ст. // Мовы Вялікага Княства Літоўскага: Матэрыялы IV Міжнар. навук. канф., Брэст, 18-19 мая 2004 г. / Пад рэд. М.М. Аляхновіча. Брэст, 2005. С. 71-73.
- Мальцева Т.А. Французскія заімаванні ў беларускай мове. Мн., 2004.
- Станкевіч А.А. Лексіка грека-латінскага паходжання ў сучаснай беларускай мове (Фармальна-семантычнае асваенне): Авторэф. дис. ... канд. філал. навук. Мн., 1975.
- Станкевіч А.А. Лексіка іншамоўнага паходжання ў беларускіх народных гаворках. Гомель, 1996.

Паступіў у рэдакцыю 02.03.07.

Таццяна Мікалаеўна Сакун - аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы. Навуковы кіраўнік - кандыдат філалагічных навук, дацэнт Г.І. Кулеш.